

JOAQUIM ARENAS I SAMPERA

UN NOU MÓN PER A DOS REIALMES

1. *El camí perdut cap a Amèrica.*

Havia de ser un espectacle fascinant i insòlit, aquella flota que el rei Sigurd I de Noruega va fer desfil·lar davant de Constantinoble. A les aigües del Bòsfor, s'aplegà un estol de seixanta imponents drakars, amb llurs veles inflades de colors llampants, amb llurs proes que lluien aquells terrorífics caps esculpits, de drac o de monstre escandinau, amb llur fastuosa i arrogant elegància; en definitiva, amb una pompositat decadent que només podia mostrar llur decrepita senyoria en el govern del mar. Som a l'any 1108. Enrera han quedat les sorprenents gestes víkíngues, aquelles temeràries navegacions que descobriren tantes terres amb tan pocs mitjans per descobrir-les. Amb l'ajut de dos corbs, per exemple, que aviaven quan intuïen signes de terra, els mariners nòrdics arribaren on ningú no hi havia arribat. Mariners com ara Leif, que l'any 986 navegà fins a Vinland -Amèrica-, o com Thorvald que navegà en línia recta -2.700 milles- des del nou món fins a Irlanda¹. Quan el rei noruec visità l'emperador bizantí, els colons d'Eric el Roig ja han abandonat aquell continent reservat per a Cristòfor Colom, senzillament perquè no saben què fer-ne.

Som a l'any 1108 i els víkings han entrat en una decadència de la que mai més no en sortiran. El domini del mar és en mans d'altres potències marineres que comencen a despuntar. S'ha produït el relleu. Aquestes noves marines són les candidates a protagonitzar els nous descobriments que es produiran en el nou mil·leni. El camí d'Amèrica, oblidat, s'haurà de refer, caldrà tornar a descobrir el descobert. Però per aconseguir això, es farà necessari un brou de cultiu, un ambient que faci avançar les tècniques de navegació, que faci necessària la introducció de la brúixola, dels avenços en la cartografia i en l'astronomia.

Caldran unes noves marines que facin possible trobar el camí perdut d'Amèrica que un cop van fer els víkings. Aquest món mariner que farà possible la gesta mirabilis de 1492 és el món de la Mediterrània, de les talassocràcies del nostre mar interior. Són bàsicament tres, a

desgrat de Pisa, Florència, i dels àrabs que desenrotllaran un paper secundari. Venècia s'ha convertit ja en la república condottiera que, independent de Bizanci, la defensarà. Gènova, independent de l'Imperi, comença a fer sentir el seu poder mariner durant la conquesta catalana de Tortosa². Catalunya, al seu torn, haurà d'esperar el regnat del rei En Jaume I per entrar en el domini del mar, durant la conquesta del regne de Mallorca. Portugal, tot i no ser un país riberenc del nostre mar, és una hereva directa de l'afany mariner dels pobles mediterranis, com veurem més endavant. El mar, el mar conegut, a principis del segle XII i fins el XV, tindrà aquests tres protagonistes indiscutibles, aquestes tres talassocràcies, sense les quals ens seria impossible entendre el descobriment que protagonitzà Cristòfor Colom.

2. *Colom, hereu de la marineria mediterrània.*

Moltes són les hipòtesis de treball sobre la pàtria del gran almirall de la mar oceana. Hi ha qui el fa genovès, sard, grec, portuguès, català. El que sembla clar amb tantes opcions, és que si bé no coneixem del cert els seus orígens, sí que podem almenys conjecturar l'entorn on es va desenvolupar, l'entorn que va fer possible un mariner tan excepcional com Cristòfor Colom. Per una carta citada pel seu fill Ferran sabem que el gran nauta començà a navegar a catorze anys i d'altra banda, només Portugal, Venècia, Gènova i Catalunya van tenir un desenvolupament nàutic on es pugui contextualitzar a dreta llei l'empresa colombina; que per atzars de la història, i com tothom sap, capitalitzà Castella, un regne amb pobríssima tradició marinera. Aquestes quatre potències han de ser per força les candidates històriques que ens expliquin els orígens mariners de Colom. Vegem-ho.

Venècia fou durant molt de temps la reina del mar. Una de les reines, en honor a la veritat. Cada any, des d'una gòndola, el dux de la próspera república, en un solemne i protocolari acte, llançava un anell al mar com a símbol de les noces, del renovellat matrimoni que s'havia produït entre la ciutat i les aigües, i del que tants beneficis obtindria Venècia durant sis segles. Els penons amb el lleó alat de Sant Marc van senyorejar nombrosos territoris, a Dalmàcia, a Grècia, Xipre, i fins i tot a la mar Negra. Durant la vergonyosa presa de Constantinoble per part dels llatins, Venècia tragué bon profit de l'aventura i per sempre més es convertí en la successora de Bizanci com a potència marítima. Gran part de l'imperi d'Orient es convertí en una zona d'influència veneciana després de la quarta creuada; la capital, Constantinoble, esdevingué una ciutat dominada per les finances de la ciutat

adriàtica. Un exemple d'això que diem són els quatre bellíssims cavalls de bronze daurat que actualment es poden contemplar a la façana de la catedral de sant Marc. Van ser manlevats de Bizanci com a part del botí, juntament amb 10.000 lliures d'or, 50.000 d'argent, pedres precioses a bondó, milers d'esclaus³. Des d'aleshores, la república de Sant Marc esdevingué un pol bàsic, origen i objectiu de tots els negocis mundials; una situació que es perllongaria fins la caiguda de Constantinoble a mans del turc en 1453. Un esdeveniment fatal no només per al poder Venecià sinó per a tota Europa, com expressa el "planh" català per la caiguda de la ciutat:

*"...don me complanch ab fort mortal angoxa,
e durs sospirs del cor van arrenquant,
quant hoí dir: presha Contastinoble
és pel gran Turch e discipat lo poble..."*⁴.

Diguem que Venècia, mai no ha estat proposada com a bressol del gran navegant. Tanmateix ningú no negarà l'enorme influència que van tenir els venecians sobre Colom, fins i tot s'ha especulat sobre la possible influència de la llengua veneciana en l'imperfecte castellà de Colom⁵. El que sí queda fora de dubte és el magisteri que un venecià, Marco Polo, exercí sobre el nostre navegant. El professor Juan Gil ha estudiat detingudament aquesta influència en més d'un treball i explica la gran influència que tingué el venecià en les quimeres, en les vagueries del descobridor. El llibre de viatges de Marco Polo fou la font documental on Colom mirà de localitzar el seu descobriment. A l'encalç dels territoris del Gran Khan descrits per Marco Polo, l'almirall tracta d'adaptar tot el que troba amb el relat polià que coneix tan bé: la recerca de l'or, la fauna, la flora, els monstres - cinocèfals i antropòfags, amazones, sirenes - tot o gairebé tot ens remet al Milione. I per si no en tinguéssim prou, la tristament saquejada biblioteca colombina, encara conserva un exemplar que Colom posseí i on hi féu les cèl·lules postil·les que el guiaven en les seves relectures⁶. Aquell intrèpid mercader i explorador que fou Marco Polo per força havia de ser un model a seguir.

Portugal fou una altra potència marinera important i influí molt en l'almirall Colom. A diferència de Venècia o de Gènova, la puixança marítima dels lusíades es féu d'esquenes a la Mediterrània, però aprofitant tots els desenvolupaments de tècnica nàutica d'aquell mar. A partir de principis del segle XV és quan Portugal es converteix en una tallasocràcia d'enormes dimensions. Sota l'impuls del rei N'Enric el Navegant, es creà la mítica escola nàutica de Sagres on tan important me-

stratge van exercir alguns jueus catalans com Jaume Ribes o Jafudà Cresques. Aquest darrer "veritable enciclopèdia de la navegació" contribuï a bastir una escola nàutica que des de 1438 realitzaria una de les empreses descobridores més importants de tota la història. Els portuguesos assoliren les Açores en 1445, Cabo Verde en 1460, Diego Cao arriba al Congo en 1483, Bartolomeo Díaz al cap de Bona Esperança en 1487, Vasco de Gama recorre de 1497 a 1499 Moçambique, l'Índia, Ceilan, Malasia i les Moluques. En deu anys, Portugal concentrà en l'oceà índic una flota de cinquanta naus i emprengué la conquesta del seu imperi: Calicut, Goa, Diu, Macao...⁸. Certament Cristòfor Colom havia de quedar influït, durant els vuit anys que passà a Portugal, d'aquella societat marinera que vivia abocada a l'Atlàntic. No només perquè va tenir molt de contacte amb el món mariner d'aquell país, en viure a l'illa de Porto Santo, en dibuixar mapes per als navegants portuguesos. També perquè escoltà els consells d'un expert i veterà pilot, Pero Vazquez de la Frontera, que havia servit a les naus de N'Enric el Navegant⁹.

Gènova és la tercera de les nostres protagonistes. Ha aparegut durant cinc-cents anys com la talassocràcia que formà Colom, com l'ambient mariner que féu possible al gran navegant; i la veritat és que la república de Sant Jordi podia molt bé haver estat la pàtria que tothom busca, si no fos que el Cristoforo Colombo de la documentació genovesa és un llaner que ben poc té a veure amb les coses de la mar. Gènova fou durant quatre segles, del XII al XV una de les potències nàutiques més sòlides i ambicioses. Com Venècia, la seva germana italiana, tingué un gran domini a la Mediterrània, on controlava gran quantitat de territoris i de ports mercantils: Còrsega, algunes illes gregues i punts de Palestina i de la Mar Negra. La república ligure, fidel aliada de la casa de França en el mar, també vampiritzà l'imperi bizantí i se'n beneficià econòmicament. Si bé el seu domini militar no tingué gran importància, el seu pes mercantil i, sobretot financer, la convertí en la principal seu bancària del Mediterrani.

Pel que fa al domini del mar, actuà com a aliada i assessora de la incipient marina castellana, i durant la guerra entre el rei En Pere el Cruel i el nostre rei En Pere el Cerimoniós, almiralls genovesos comandaren les naus castellanques. Una circumstància molt habitual a l'època que creà forts llaços de relació entre l'almirallat castellà i la república de Sant Jordi¹⁰.

Per últim, cal assenyalar Catalunya com una de les potències marineres de l'època. Des de la conquesta de les Illes, la Corona catalano-aragonesa, experimentà una enorme puixança que la convertí durant els regnats de Pere el Gran i del Cerimoniós en l'àrbitre indiscutible de

la Mediterrània Occidental, Sardenya, Sicília i les costes del nord d'Àfrica, foren zones bàsiques per a la construcció del imperi català, que després de mantenir durant gairebé cent anys els ducats d'Atenes i Neopàtria, conquerí el regne de Nàpols. La talassocràcia catalana no féu res més que augmentar durant els quatre-cents anys que estem comentant, en constant competició amb les altres potències marítimes de la zona. En aquest sentit, és significatiu com Catalunya aconseguí la seva fortalesa en el mar després de la Guerra Gran contra Gènova; un episodi que demostra la puixança imparable del nostre país. Ni la Pesta Negra¹¹ de 1348 ni l'oposició de les altres potències, féu recular el potencial de la Corona d'Aragó. És cert que algunes zones del país quedaren amb una forta depressió, com és el cas de Barcelona¹², però això no suposà el nostre declivi. València, nova i flamant capital comercial de Catalunya substituirà al cap i casal del Principat; l'any de la pesta serà també l'any de la extraordinària expansió de la moneda catalana, el florí d'or d'Aragó; i Nàpols, lluny de ser una boja empresa personal del Magnànim, esdevindrà la fidel plasmació dels àvids interessos catalans a Itàlia¹³. Té molta raó Jean Beranger quan afirma que "on a pu parler de talassocratie pour designer la domination catalane a la fin du Moyen Age"¹⁴.

Realment Catalunya fou l'únic imperi mercantil que tingué darrera un estat fort, amb monarques decidits a l'empresa nàutica, una població pròpera al milió d'habitants i uns territoris d'ultramar que no són ja mers protectorats sinó un autèntic imperi colonial: Mallorca, Sardenya, Sicília, Nàpols. Catalunya no és una república marinera, és un imperi que viu de i per a la mar.

Quan parlàvem a propòsit de Portugal ja vam esmentar la importància de la cartografia catalana, que monopolitzada pels jueus, va possibilitar empreses tan arriscades com la del mallorquí Jaume Ferrer, viatger que salpà cap al Golf de Guínea, seguint les costes d'Àfrica durant el segle XIV. No es tracta d'un fet puntual. Catalunya fou, sens cap mena de dubte, la potència mediterrània que més s'interessà per les rutes atlàntiques, tot i que els estudis en aquest sentit estinguin en gran part per fer. Antonio Rumeu de Armes ha assenyalat manta vegada aquesta tendència, i la il·lustrada amb altres exemples, com la del bisbat que els catalans van establir a les Canàries, molts anys abans de la conquesta castellana. En efecte, al bisbat del Teide, hi va haver fins a cinc bisbes catalans que tingueren un paper missioner i humanitari molt important. Tan humanitari com la mentalitat de l'època els podia permetre, és clar. El regne d'Aragó, fou doncs un importantíssim centre nàutic i mercantil sense el qual ens seria impossible de fer la prehistòria del descobriment d'Amèrica. Els intrèpids vaixells de bandera

catalana van actuar a cavall de l'Atlàntic i de la Mediterrània d'una manera molt més palesa que els seus competidors genovesos o venecians. Aragó competí amb Portugal a l'oceà i amb les repúbliques italianes al nostre mar, buscant el paper capdavanter que anhelava. Si bé el descobriment d'Amèrica i la unió dinàstica amb Castella va marginar Catalunya de les rutes de l'oest, no és menys cert que a la Mediterrània els estols catalans exerciren un domini importantíssim. L'últim exemple del qual és la figura de l'almirall Lluís de Requesens¹⁵, heroi de la Batalla de Lepant.

3. *Castella, descobridora d'Amèrica.*

Tot i que l'Europa de finals del segle XV tenia aquestes quatre potències marineres que hem assenyalat, aquestes quatre candidates a protagonitzar el redescobriments del camí perdut cap a Amèrica, fou Castella el regne que, inopinadament liderà la història del nou món. No es tractà només d'una qüestió d'atzar històric, la fulgurant ascensió castellana en els terrenys de la mar no s'explica sense el concurs de l'espionatge sobre la marina portuguesa i sobretot sense el suport tècnic i científic de la Corona d'Aragó, unida dinàsticament a Castella.

La historiografia habitual, segurament influïda per la célebre exclusió de Catalunya en l'empresa americana, ha menyspreat sens dubte el paper pioner de la Corona catalano-aragonesa en el descobriment. No només fou Castella el reialme que va fer possible retrobar el nou món; no només fou Castella la nació que "va fer història", com afirmava l'admirat Jaume Vicens Vives¹⁶. Ell mateix ja indicà que la figura de Colom seria inexplicable sense una formació mediterrània i sense les seves relacions amb la Corona d'Aragó. I altres professors com Frederic Udina i Martorell han assenyalat la importància que l'aparell polític de la Corona catalana tingué en la preparació del descobriment d'Amèrica. La qüestió és aquesta: ¿fou Castella, o més exactament Castella i Aragó, els reialmes que possibilitaren la gesta de Cristòfor Colom? Si encara ens quedaven dubtes sobre la importància de Catalunya en la prehistòria del descobriment, fixem-nos per exemple en el document de les Capitulacions, que tan alligonorament ha estudiat el professor Udina¹⁷. Aquest importantíssim document redactat a la vila de Santa Fe de la Vega de Granada, en 1492 posa de manifest la intervenció dels tecnòcrates del rei En Ferran, Coloma, Calcena, Almazán. El document és un paper que reflecteix la visió cancelleresca catalana sobre les empreses nàutiques. Els títols que Colom reclama - virrei, governador general - són propis de la organització política de la

Corona d'Aragó, possiblement de la monarquia siciliana com proposa Rumeu de Armas¹⁸.

Durant els preparatius del viatge que realitzaren la Pinta, la Niña i la Santa Maria, l'única talassocràcia mediterrània que deixà una innegable empremta fou Catalunya. Castella capitalitzà l'empresa però, molt de la Corona aragonesa s'embarcà també en aquell projecte, molts catalans hi tingueren un paper cabdal que no cal oblidar, com l'escrivà de ració Lluís de Santàngel o el cosmògraf Jaume Ferrer de Blanes. En realitat, sorgí un nou món per a dos reialmes, Castella i Aragó, malgrat que el segon no va poder capitanejar-lo.

Joaquim Arenas i Sampera

NOTES

¹ F. DURAND, *Les Vikings*, París 1969.

² F. MATEU I LLOPIS, *Génova y las marítimas del rey*; dins "I Congresso Storico Liguria-Catalogna", Instituto internazionale di studi liguri, Gènova 1974.

³ M. A. BRAGADÍN, *Historia de las repúblicas marítimas italianas*, Madrid 1967, p. 72.

⁴ M. PICCAT, *El "planb" per la caiguda de Constantinoble*, dins "Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit", Barcelona 1987, VII, p. 62.

⁵ J. GIL, *Introducción. Textos y documentos completos de Cristóbal Colón*, Prólogo y notas de Consuelo Varela, Madrid 1984, p. XLVII.

⁶ J. GIL, *Libros, descubridores y sabios en la Sevilla del quinientos. El libro de Marco Polo anotado por Cristóbal Colón*, Madrid 1987.

⁷ M. DE BROSSARD, *Histoire maritime du monde*, París 1974, p. 367.

⁸ *Ibidem*, pp. 376-77.

⁹ BENASSAR, BARTOLOMÉ Y LUCILE, 1492 *¿Un mundo nuevo?*, Madrid 1992, p. 212.

¹⁰ G. SANZ, *Arcadi. Història de la marina catalana*, Barcelona 1977, p. 277.

¹¹ Cfr. J. VICENS VIVES, *Historia Económica de España*, Barcelona 1972, p. 164.

¹² Cfr. *Ibidem*, p. 169.

¹³ M. TANGHERONI, *Aspectes econòmics de l'expansió catalano-aragonesa. La Corona d'Aragó. El Regne de València en l'expansió mediterrània 1238-1492*, València 1991, pp. 112 i 113.

¹⁴ J. BERANGER, *Histoire Générale de l'Europe*, vol. II, p. 111.

¹⁵ G. SANZ ARCADI, *Op. cit.*, p. 393

¹⁶ J. VICENS VIVES, *Op. cit.*, p. 287

¹⁷ F. UDINA I MARTORELL, *De nou, sobre les Capitulacions de Cristòfor Colom*, dins "XIII Congrés d'Història d'Aragó", Palma de Mallorca, 27 setembre -1 d'octubre 1987.

¹⁸ A. RUMEU DE ARMAS, *Nueva luz sobre las capitulaciones de Santa Fe en 1492 concertadas entre los Reyes Católicos y Cristóbal Colón*, Madrid 1985.